

uspeo) – ali Jusufa tu već više nije bilo, potonuo je zajedno sa svojim ladanom. U poslednjem činu ove epizode on ipak izrana na površinu i pokušava još da se za sebe dobije makar Nurudinovu mržnju. A kad mu se i ona uskraćuje i kad dobija samo čutanje, tad on može da učini samo jedno: da ispunji Nuradinov plan.

Zato jer ima Boga, novi mu život daruje hafiz-Muhamed.

Dalji sled događaja više ne čini predmet ovoga rada. Jer, u ovoj se prilici naš zadatak nije sastojao u tome da pokažemo kako kadijska dužnost kvari čoveka (a epilog ispovesti lako bi nam mogao poslužiti upravo za tu svrhu), već u pokušaju da se ovim romanom potkrepi ona druga, ranije već iznesena tvrdnja, koja je nužnost kvarenja kadije zasnovala na zrnu njegove prethodne pokvarenosti. Prema tome, trebalo je da ovaj rad čitaocu posluži kao onaj optički instrument koji se zove lupa. Kad stvari postanu razgovetne i golog oku, onda se lupa sklanja. Mislim da je ovde ta granica.

Biljčica se raspovetala i lepo stasala. Ona nadalje raste i sasvim je prirodno što će je jednom i poseći. Biljke rastu različito brzo, pa se u različitu vremena i sekut.

Novi kadija je kratko kadijao. Možda i prekratko. Stoga se ne može mimoći jedno pitanje: da li je on to sazreva toliko brzo pa je njegovo kadijsko vreme prirodno isteklo, ili uopšte nije bio za kadiju pa je uklonjen za vremena, dok se još narod nije pokvario? Razloga ima i za jedno i za drugo. U toj dvostrukosti mi, međutim, ne možemo da ne vidimo simptome one podvojenosti koje je definisala već i prirodu dečaka Ahmeda, da bi se prenela na derviša i docnije šećera tekuće. Zahvaljujući tome, on izgleda i kao čovek i kao kadija, ili još preciznije, ni kao jedno, ni kao drugo.

Zahvaljujući, pak, tome što je roman pisan u prvom licu, mi smo nekako uvek na njegovoj strani, i ta nam povest stoga domaćavata jedan svet u kojem gotovo ne bi bilo smešno reći: čak i kadija je čovek. Tamo, gde je taj svet, ako je istina da ovaj roman nije o jednom vremenu nego o svim vremenima? Ako on, prema tome, treba da jeste, tad on jedino može da nije (u vremenu). Nećemo onda o njemu dalje govoriti.

Vratimo se opet Nurudinu i pokušajmo svesti njegovo biće na nešto celo, mimo dvaju postojanja od kojih nijednom ne pripada do kraja.

Rešenje nas mora iznenaditi i ono nas, dakle, iznenaduje: Ahmed Nurudin je pehlivan. On održava ravnotežu hodajući na konopcu kompromisa. On nastoji da ne sklizne. Pehlivan koji ne vidi drugi kraj konopca.

To je zato jer mu je taj kraj vezan oko vrata.

BELEŠKE

Prepuštajući se jednoj ovako otranoj frazi, tekst se, svakako, opterećuje hipotekom koja se može poništiti samo ako ta otrcanost ne ostane i nedelotorna.

Što se tiče uopšte mogućnosti da se tekst optereti nekom zalogom toga tipa, ona prepostavlja metodsku predodluku da se dopusti jeziku da se raskriva u svom skrivenom smislu. Po svemu sudeći, međutim, nema ni jednog razloga koji bi ukazivao na to da se ovo samoraskrivanje zviba samo u neizlizanim sintagmama. Mislim, štaviše, da stavri stoje tačno obrnuto. Raritet, naime, podrazumeva skrivanje u jednom sasvim spoljašnjem smislu; nasuprot tome, frekventna sintagma pruža zaklone za mnogo unutrašnje skrivanje smisla, koji se na odgovarajući stimulus može raskriti.

² Velim »palaca«, parafrazirajući Hegela koji, govoreći o moćnicima, poznatoj poslovici »Za lakeja nema junaka« – dodaje: ali ne zato što potonji nije junak, nego zato što je on lakej.

³ Pažljiv čitalac će primetiti da ova rečenica sadrži u sebi dvostruku negaciju i tako iskazuje u jednom mogućem čitanju tačno suprotno od onoga što zahteva kontekst. (*Omesti* nekoga da ne uspe znači zapravo spričati ga da ne propadne.) Tako je u toj Mešinoj rečenici, koja se čita kao da u njoj nema dvostruku negaciju, skriveno Nurudinovo kajanje što nije učinio drukčije. Što joj nije dopustio da ga omete.

(4) Uzgred budi rečeno, taj begunac se docnije u nekoliko navrata javlja Nurudinu i ovaj ga iz nekog razloga poziva Isakom, imenom svoga ujaka. Da ga je Nurudin tako prozvao kad je već saznao za Harunovu smrt, to bismo imenovanje s jakim razlogom mogli dovesti u vezu s biblijskom legendom o Avramu i Isaku, koju preuzima i Kuran. Rekli bismo tad da Nurudin naknadno tumači ili oseća epizodu sa beguncem tako kao da ga je sam bog kušao. Begunac je, naime, bespomoćan kao Isak. Avram je trebalo da učini pokret rukom, a Nurudin da pusti glas. Avram je trebalo da s verom u Boga zakolje sina, a Nurudin da s istom verom oda čoveka koji se sklonio pred policijom. Avram je već prislonio nož, ali je Nurudin stvar ostavio za stratu. Valjda još iste noći, brat mu je udavljen u tvrdavi.

Mogućnost ovakvog tumačenja postaje, međutim, ipak verovatna, kad se ima na umu da Nurudin proziva begunca Isakom pod uticajem nesvesnog – a on je tad nesvesno mogao slutiti da je Harun već smaknut.

nazočnost ideologiskog diskursa u suvremenoj prozi

zlatko kramarić

Već sam naslov naše rasprave implicira poimanje književnosti kao jednog od »oblike načina na koji postoji značenje u svetu, kao tip označilačke prakse koji je metafizika umela da uključi u svoje ideološko polje« (J. Ačin, 1978, 11), što će reći da svaka ideologija ovlađava književnošću tako da artefakt pretvori u pukul ideologisku medijaciju. To znači da književnost nije IZRAZ dominacije vladajuće ideologije, odnosno ideologije vladajuće klase (jer da je IZRAZ dominacije vladajuće ideologije, onda se postavlja pitanje odakle bi vladajuća ideologija crpila svoju nadmoć), već je književnost MJESTO I NAČIN ostvarivanja vladajuće ideologije.¹

Zadatak naše rasprave sastojiće se u pokušaju otkrivanja modusa ugradnje ideologije u priču, odnosno nastojati ćemo otkriti ideologiska kodiranja koja proizvode priču. Poduhvat nimalo je jednostavan, a ni bezopasan. Otkrivanje načina proizvodnje priče dovodi u opasnost samu ideologiju, koja ne samo što opravdava književnost, već je i njen temelj. Tako nam je posvera razumljivo što su obrambeni mehanizmi ideološkog sistema »upreni protiv aktivnosti koje nastoje učiniti očitim proces proizvodnje predmeta (priče – op.Z.K.) – bilo da oni pripadaju sferi industrijske proizvodnje ili, pak, sferi proizvodnje 'smisla' – bit će upereni protiv onih koji stvaraju kritičko i teorijsko 'djelo', naročito protiv onih koji rade na obema osnovama pisanja, predajući se stvarnoj praksi pisanja – filciji – te smislijajući teoriju te prakse« (J. L. Baudry, 1971, 187).

Napominjemo da ima autora koji u ideološkom pripovijedanju vide isključivo slučaj natkodiranja narativnog teksta. Tako U. Eco u svojoj studiji »Lector in fabula – Interpretativna suradnja u pripovijednim tekstovima«, tvrdi da se »ideologička struktura pokazuje kad se vrijednosne konotacije približuju aktancijalnim ulogama upisanim u tekst« (U. Eco, 1979, 176).² Nama se, pak, čini da U. Eco pojednostavljuje problem: on ima na umu samo ideologizirajući interpretaciju književnog djela, a posvera ispušta iz vida sve one mnogobrojne slučajeve/situacije gdje priča služi kao uprizorenje određenog ideološkog sadržaja. Ako problemu pristupamo na način kako mu pristupa U. Eco, onda jedan takav pristup ne želi vidjeti sve one slučajeve gdje su književnosti bitno sužene mogućnosti oblikovanja, gdje joj se reduciraju sadržaji koje ona uopće može iskazati. Ovo reduciranje kreativnog slobodnog prostora narratora praćeno je reduciranjem i receptivnog slobodnog prostora slušatelja³. Ako problem postavimo na ovakav način, onda nam je jasno da ideologija nikako ne nastupa samo u komentarima/interpretacijama, već da ideologija sudjeluje u samoj proizvodnji priče: »u odabiru taksonomije, u odabirima unutar taksonomske sheme i u organizaciji putanja kroz te sheme, u određivanju dimenzije, odnosno dimenzija u kojima se pripovijedni smisao očituje« (N. Miščević, 1981a, 90). Očitavanje pripovijednog smisla pratit ćemo promatrajući međusobni odnos govornika (onoga koji odašilje poruku) i slušatelja (onoga koji tu istu poruku prima); jer, za proučavanje ideologije zanimljive su one označke koje upućuju na društvenu dimenziju odnosa komuniciranja: hijerarhijski odnos između onoga koji odašilje poruku i onoga koji tu istu poruku prima; riječ je o odnosu koji je tekstom priznaje i fiksira kao simbolička danost.

I govornik i slušatelj zapravo su sačuvani istoga posla, oni razgovaraju o nečem što trenutno nije prisutno, o nečem trećem. Postavlja se pitanje: da li su oni u tom razgovoru ravnopravni partneri? Dvije su moguće pretpostavke: a) da nisu, b) da jesu. Ispitajmo te pretpostavke! Koja je razlika između govornika i slušatelja, ako pretpostavimo da oni nisu ravnopravni u komunikacionom procesu? Odnosno, po čemu funkcija govornika nije istovjetna funkciji slušatelja? Govornik (tako nam se barem čini – jer iz daljnog izvođenja bit će očito da se upravo apstraktna ekonomija ideološkog diskursa i sastoji u tome što ona za svoju realizaciju traži subjektivni (refleksivni moment privida, odnosno saturacije) uvijek je taj koji proizvodi smisao, a slušatelj je taj koji pristaje na taj ponuđeni smisao: odnosno, on je taj koji osigurava privid smisaonosti govornikove izjave. To znači da slušatelj pristaje na priču, odnosno da pristaje da bude odgojen na način ispričane priče. Za ovu priliku zanemarit ćemo slučaj da slušatelj i ne mora pristati na priču; u tom slučaju imali bismo posla s osvještenim slušateljem, a osvješteni slušatelj zahtjeva i promjenju strategije govornika. Kada je riječ o ideološkoj naraciji, slušatelj u prevodu pristaje na nametnuti smisao, njega zadovoljavaju razlozi i svrhovitost pripovjedača. Ako tako postavimo problem, onda funkcija slušatelja u ideološkoj naraciji pomaže fetišiziranju govornika – tvorca djela. Budimo dosljedni i zaključimo da onaj tko drži ključeve koda, znači tko vlada znakovima – taj vlada i ljudima. No, postavlja se pitanje: da li je to narator ili ipak netko drugi? Točno je da sporazumijevanje između govornika i slušatelja iziskuje određene preduvjete, tzv. prešutne pretpostavke⁴; i nedovjedno je da je govornik taj koji te pretpostavke iz stanja zadanosti prevodi u stanje danosti. Isto je tako točno da se poruka odlikuje u odnosu na stanovitu »razinu razumnatljivosti«⁵ što je govornik/narator pretpostavlja u svojeg adresata/slušatelja. Točno je i to da takva tematizacija

cija može imati manje ili više ekstralengvističkih uporišta⁷, no nije nam posverna jasno zašto neki teoretičari ovu »razinu razaznatljivosti« ne proširuju i na pošiljatelja poruke – prolzvođača smisla. Jer ako mi pretpostavke sporazumijevanja smještamo izvan izričaja (enonce), onda su one prvenstveno »ideološke maksime; u njihovom najopćenitijem obliku, one su principi vjerovatnosti i vjerodostojnosti – tj. kulturne invarijantne, ili ideološka »opća mjesto«, konteksta zajedničkog pиску teksta i adresatu (istaknuto Z.K.) – te su stoga nužne za razumijevanje teksta« (D. Suvlin, 1982, 31).

Zaključimo! Govornik također nije samostalan u odabiranju onoga što želi reći; on je također prisiljen upotrebljavati uvijek samo postojeće proizvode i trošiti ih »reprodukujuci ih nesvesno prema modelima koji se na taj način potvrđuju i nestavljaju« (F. Rossi-Landi, 1981, 124). Takva totalitarno-ideološko-politička konceptacija dopušta samo himničko-apologetsko pjesništvo⁸, odnosno dopušta književnost samo kao izraz nekog polja koje je ona sama prethodno »preatradila«. U tom, na ideološki način prerađenom polju, načini razmjene određuju načine proizvodnje, ponovljivost stupa na mjesto originalnosti. Repetativnost zadanih modela tako sužava mogućnosti oblikovanja, proizvodnje; principi razmjene, manipulacije, dominiraju nad principima produkcije (usp. radove W. Benjamina i radove grupe pisaca oko časopisa »Tel Quel«, posebice J. Kristeve i Ph. Sollersa). Iz svega ovoga je vidljivo da ni narator/govornik nije taj koji drži ključeve koda, onda zaista ne vidim razlog zašto ne bismo izjednačili status govornika sa statusom slušatelja, kada se i jednim i drugim manipulira. Vladajuća klasa je ta koja nadzire kodekse i kanale komuniciranja, ona je, nadalje, ta koja određuje načine dekodiranja/interpretacije poruke. Ona prisiljava govornika da se služi prerađenim »logotičkim govorima«. Onda zaista ne vidim valjane razlike između jezika birokracije i jezika književnosti. I u birokraciji funkcija pravnog subjekta iscrpljuje se u sprovođenju pisane riječi zakona; i u birokraciji, kao i u književnosti, pravni subjekt je samo referent apsolutnog Gospodara. To znači da se pismo birokracije potvrđuje kao koncept jednoga. »Moderni gospodar, moderni Vladalac, da se poslužimo Gramscijevim terminom, ima znanje na svojoj strani. Od antičkog Milesa Gloriosusa da moderne birokracije nešto se izmjenilo na mjestu znanja; birokracija jest upravo to, struktura koja tvrdi za sebe da nije ništa drugo nego nosilac znanja, kompetencije – »stručna služba« (N. Miščević, 1982a, 123). Ništa izvan znanja Gospodara nije moguće izreći – tako da ideologija od književnosti uvijek traži odgovore na koje je ona, ideologija, već odavno odgovorila. Takav odnos književnosti spram vladajućeg ideološkog diskursa normalan je svakoj totalitarno-ideološko-političkoj konceptciji svijeta, koja kao relevantan pjesnički čin ne priznaje produkciju (poiesis), već na to mjesto postavlja reprodukciju (tehne). Bit reprodukcije svodi se na repeticiju zadatih ideoloških shema; što bi značilo da se veliki dio jezičnog ponašanja i sastoji u uporabi već postoećih, gotovih jezičnih proizvoda. Represaljski karakter jezične naracije je evidentan, stoga je uputno postaviti pitanje da li je uopće moguće govoriti o pojmu subjekta u jezičnoj proizvodnji. M. Pecheux – učenik Althusera – tvrdi da je uloga subjekta u jezičnoj proizvodnji samo privid (rijec je upravo o varljivoj iluziji slobode), jer upravo je ideologija te koja UVJEK privize jedinke da budu subjekti. Razmišljajući na taj način – otvaramo novi problem: problem fantazma kao gradbenog elementa društvene realnosti. R. Močnik smatra da je upravo »fantazam govornika slobode konstruktivan za društvenu realnost koja djeluje prema 'ideologemu znaka' kao temeljnom elementu buržoaske ideološke semiotike«. To će reći da ideologija vrši identifikaciju »pojedinca koji govorii sa svojom ulogom subjekta-autora onog što je iskazano je potčinjavanje-u-liku-samostalnosti. Kao što pravna ideologija unapređujući konkretnu osobu u status pravno odgovornog i slobodnog subjekta priprema, inauguri i održava njegovu ovisnost, tako i jezik provodi represivnu socijalizaciju u obliku identifikacije s imaginarno samostalnim subjektivitetom« (N. Miščević, 1981b, 216). Na taj način subjekt i nehotice postaje glasnogovornikom totalizacije stvarnosti, jer on je uvijek samo prijenosnik određenog programiranog izbora, a nikada onaj tko taj izbor vrši. Represaljska mjera nad primateljima poruke proizlazi iz činjenice da vladajuća ideologija kontrolira modalitete dekodiranja, tako da je jedna od najznačajnijih zadaća ideologije upravo kontrola nad tematskom⁹ relevancijom: paziti da tema ne ugrozi onaj jedini način dekodiranja poruke, koji je propisala vladajuća ideologija. Drugim riječima, potrebito je kontrolirati dimenziju/e u kojoj/kojima primatelj priču sružnjuje sa stvarnošću. To znači da vladajuća ideologija dopušta da se priča primjenjuje samo na one slučajevi situacije koje je ona ranije kodirala. Iz ovog proizlazi da vladajuća ideologija provodi kontrolu nad svim ključnim etapama proizvodnje priče; određujući modalitete kodifikacije, ona kontrolira početak priče, a određujući dimenziju/e u kojoj/kojima primatelj mora priču sružnjati sa stvarnošću, vladajuća ideologija vrši blokiranje i izlaznih generalizacija. Sve se mora nadzirati, ništa se ne smije prepustiti slučaju. Razmišljajući u ovom kontekstu, ideologiski nam se svijet nadaje kao svijet jednodimenzionalnosti (H. Marcuse), svijet bez alternative, svijet strukture unaprijed zadatih. Sužavanje mogućnosti oblikovanja (zapravo, ovđe se radi o kontroli enkodiranja), blokiranje izlaznih generalizacija, recepcije (ovdje je riječ o kontroli dekodiranja), prati i ono što najčešće ostaje prikriveno – »nuturna« kontrola nad tekstovnom interakcijom: zapravo, vrši se kontrola nad »sintagmatskom jezičnom projekcijom već elaborirane i prerađene paradigmatske osi« (C. Milanja, 1982, 76). Samo na ovim razinama moguće je demaskirati jezično ustrojstvo, odnosno one koji su vlasnici i proizvođači tog jezičnog ustrojstva.

Jednodimenzionalnost ideološke naracije u bliskoj je svez s pojmom »izotopije« priče. Ako je izotopija skup redundatnih semantičkih kategorija koje omogućavaju uniformno čitanje neke priče, kako to misli J. A. Greimas, onda je nužno analizirati *uvjete* pod kojim nastaje izotopija. Određivanje izotopije sustavan je posao, »koji čini dio proizvodnje ideologije barem u istoj mjeri u kojoj i pravljenje toksonomija ili izbor relevantnih početnih danosti« (N. Miščević, 1981 a, 97). Iz svakodnevнog komuniciranja dobro nam je poznato kako vladajuća ideologija povećava zalihosnost onim porukama koje afirmiraju njezinu poziciju, odnosno onim porukama koje potpomažu njezinu reprodukciju, a kako bukom zagljušuju ona kodiranja koja bi tu poziciju mogla dovesti u pitanje. Time se još jedared potvrđuju stavovi (M. Pecheuxa da je subjekt jezične proizvodnje samo privid jezičnog mehanizma. Samo iluzija da je narator/govornik sloboden u odabiru onoga što iskazuje, omogućava sustavno – prisilno djelovanje strukture, što

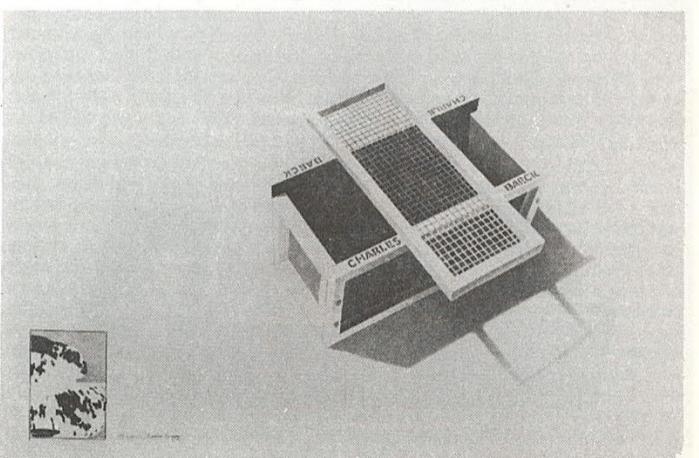
znači da se u ulozi pošiljatelja uvijek nalazi vladajuća ideologija, koja sebi samoj i drugim klasama nameće usvajanje izvjesnih sistema znakova, onih sistema znakova kojima je ona propisala osnove i granice. Sigurno je da ova tematizacija ima izvanjezičnu uporištu, koja opet stoji u upravno proporcionalnom odnosu društvenom kodificiranošću komunikacijske situacije. Upitajmo se što se dešava s porukom koja izlazi izvan okvira »ograničenog«, zadatog koda.¹² Odnosno, što se dešava tamo gdje sama komunikaciona situacija više nije u stanju posredovati razumijevanju poruke, već sama poruka posreduje razumijevanju situacije. Tim slučajem bavio sam se prilikom analize romana »Velika voda« suvremenog makedonskog pisca Živka Činga.¹³ Riječ je o romanu koji je uspio ostvariti distancu između onoga o čemu je pričao i same priče. S toga nam se čini da bi bilo zanimljivo usporediti ovaj roman s romanom suvremenog hrvatskog pisca Gorana Tribusona »Čuješ li nas Frido Štern«. Čini nam se da Tribuson svoj roman strukturira kao ideologisku poruku (rijec je o romanu koji je pisan bez distance), jer stalno upućuje na okolnosti pod kojim je proizveden, tako da je pragmatička dimenzija romana dio njegove semantičke prtljage. Pod »pragmatikom« mi ovdje mislim na analizu gorovne situacije, odnosno mislimo na sve one elemente koji upućuju na okolnosti iskazivanja, posebice na komunikacijske namjere naratora. U ovom romanu narator neprestano označuje svoj odnos spram vlastitog iskaza i spram iskaza sugovornika, odnosom vlastite i tude riječi. Time što otkriva načine gradbe, okolnosti koje ga proizvode, Tribusonov roman predstavlja primjer krajnje dominacije autorskog komentara/ideologiskog diskursa nad pripovijedanjem. Funkcija autorskog komentara je sprječavanje mogućih neprimjerenih čitanja, odnosno autorskim se komentaram sprječavaju sve one interpretacije koje se ne bi uklapale u zadate ideološke sheme. Zapravo, autorski komentar svojevrsni je derivat argumentativnog diskursa.¹⁴ Uključujući svoj »glas« u argumentativni diskurs, narator nije dopustio osamostaljenje priče, jer namjerice nije izbrasio tragove postupka proizvodnje priče, nije prikrio momenat subjektivnosti izbora i odluke da se priča upravo ta/e priča/e, a ne neka druga/e. Organizacija gradi više je no očita, iskaz neposredno upućuje na predmet o kojem se govori. To znači da je autorski komentar sredstvo za učvršćenje prijevodne izotopije, jer on kastrira komunikabilnost.¹⁵

Iz svega rečenoga proizlazi da je određivanje izotopije teksta par excellence ideologiske naravi. U tom ozračju roman »Čuješ li nas Frido Štern«, riječ je o romanu koji potvrđuje identitet Jednoga i koji je strukturiran prema jednadžbi Tekst = Vlast¹⁶, ukazuje nam se kao cjelina s nadziranim smislim, gdje je monologizam potisnuo pluralnost. U tom nam romanu autor naglašava uvijek istu – vlastitu točku motrišta, točku motrišta vladajuće ideologije, i tendencijozno određuje načine dekodiranja.¹⁷ To znači da je subjekt izlaganja u Tribusonovom romanu uvijek isto označen u izražajnoj funkciji. Stoga mislim da ovdje nikako nije moguće govoriti o silepsi¹⁸ (što je, pak, slučaj u romanu Ž. Činga), već o illoji – kad se pod maskom stanovitog neodređenog »ja« (čini nam se razumljivim što naratora Tribusonova romana nije moguće odrediti kao određeno »ja«) javlja *apsolutni Subjekt*, koji ne samo što govori već i gospodari uvjetima govorena uopće.¹⁹ Doduše, možemo primjetiti da priješa nekog presuponiranog sadržaja na verbalnu razinu znači da je prihvatanje toga sadržaja došlo u pitanje, ili kako to Bahtin kaže: »Ako se neko vrednovanje, bez obzira na formalne elemente, preseli u sadržaj govora, može se sigurno reći da je na putu neka revizija«.²⁰

Tako nam se ideologija, poglavito ona vladajuća, ukazala kao autoritativni subesjednik književnog čina, koja ne dopušta da se principi na kojima počiva dovode u pitanje. Već smo ranije spomenuli da vladajuća ideologija ne dopušta komuniciranje na neovjenjenom jeziku, jeziku kojemu ona nije propisala osnovu i granice. Tko pokuša komunicirati na jednom takvom neovjenjenom, anarhičnom jeziku, unaprijed je samog sebe isključio iz jezične zajednice – u tom slučaju govorimo o tzv. komunikativnoj smrti.²¹ Subjekt ideologiskog diskursa tako postaje govornikom istinite riječi, jer velike ideologije XX stoljeća smatraju da su one istinite ne zato što su *dezinteresirane*, već upravo vice versa, one su istinite jer zastupaju »ispravne interese, a ispravnost interesa se mjeri na njihovoj primjerenosti mojoj riječi. (...) Biti u službi interesa, želja, potreba ili čak nagona više ne dezavuirala ideologiju, naprotiv, potvrđuje je« (N. Miščević, 1980, 20).

Red nam je zaključiti! Očito je da razgovor o ideologiskom diskursu i njegovoj nazočnosti u suvremenom prozni jeziku završen, dapače, pravi razgovor bi tek trebao otpočeti. Između ostalog, trebali bismo ispitati:

a) Koji su to mehanizmi koji su upereni protiv svih onih aktivnosti koji nastoje otkriti procese proizvodnje priče? Jedno buduće promišljanje, koje će uvažavati ovaj zahtjev, nužno će morati razmisiliti o odnosu FIKCIJA –

CENZURA – IDEOLOGIJA.

- b) Da li se ideologiski diskurs nalazi samo unutar onih estetskih sustava koje suvremeni semiotičari nazivaju estetikama istovjetnosti – a, ako je tako, što je s onim proizvodima koji se proizvode za (individualno differencirano) »tržište«, a da ipak ti proizvodi budu prepoznati kao »naručeni«?²²
- c) Da li je moguće ideologiju teorijski eksplicirati, ili je ideologiski diskurs nemoguće teorijski eksplicirati, jer se svaki teorijski pokušaj eksplicacije nužno završava u novoj ideologiji?

BILJEŠKE

1 Više o tome vidjeti kod M. Pechoux, *Govor i ideologija/ideologije*, „Marksizam u svetu“ br. 1/1979, Beograd, str. 218-249.

2 Psihoanaliza je na svom području vrlo upadljiv primjer toga rascjepa teorije i prakse. Kao klinička praksa postala je socijalnom ustavom. Ta ustanova daje mjesto literaturi koja će moći imati izvještani znanstveni izgled, iako neće imati nužno znanstveni status. U tom će se raskoraku i na tom lažnom znanstvenom izgledu naročito prepoznati obilježja ideologije.

Jer, u krajnjoj liniji nije dopušteno, sva da se to hoće, kao što Lacan čini, razraditi teoriju te prakse, a tako takav teorijski potvrat daje kao rezultat dovođenja u pitanje status psihoanalitičara koji jamči da društvenu normalnost – tj. psihoanalitičara kao nesvesnjeg instrumenta ideologije. Više o tome: J.L. Baudry, *Pisanje, filkcija, ideologija*, „Pitanja“ br. 25, Zagreb, 1971.

3 Crtirano prema N. Miščeviću, *Ideologija i historija*, „Problemi“ br. 209-211/1981, Ljubljana. 4 Više o tome kod: H. H. Holz, *Vom Kunstwerk zur Ware*, vidjeti hrvatski prijevod u zagrebačkom časopisu „Pitanja“ br. 1-2/1978, str. 56-66.

5 Usp. N. Miščević, *filozofija jezika*, „Naprijed“, Zagreb 1981. str. 50 i dalje; Miščević polazi od činjenice da su pretpostavke svakog izričaja i teksta neophodan uvjet *SUVISLOSTI*, dapače, one sudeju u doslovnom smislu izričaju one postavku.

6 Termin smo pozajmili od J.A. Greimasa, koji ga definira »kao implikaciju poznatog i kao eksplikaciju spoznatljivog. Budući da je poznato u načelu posao adresata, a implikacija poznatog prima jednostranoj odluci adresata, strategija komunikacije temelji se na procjeni primaćeva stanja obaveštenosti i predstavlja se kao otvoreno, kada ponuda ugovora što ga valja sklopiti među sudionicima sporazuma na temelju zajedničkog implicitnog znanja«. Crtirano prema V. Bitija, *Priopćivanje*, UR br. 1-2, Zagreb 1982.

7 Usp. B. Bernstein, *Jezik i društvene klase*, BIGZ, Beograd 1979, posebice članak „Lingvistički kodovi i gramatički elementi“, str. 76-87.

8 Ovdje u prvom redu mislimo na V. Bitiju, usp. citirani tekst. 9. Usporedi Platonovo izvođenje u „Državi“ gdje je očito da slavni filozof grijesi protiv vlastite filozofije miješajući kriterije. Očito da kriterij istine nije vrijedan kao selektivni kriterij i u sferi političkog planiranja, jer ako je pozicija sjećana i kao takva trostrukro udaljena od istine, onda i himničko-apologetska poezija mora biti protjerana /programna/ iz idealne države, ako se želi konzervirati u mišljenju. No, ovđe je Platon kriteriju istine pretpostavio političko-ideološki kriterij, pokazujući da je njegova selekcija u ovom slučaju bitno pragmatične naravi. Ova odstupanja od nutarnje logike koncepcije uzrokovana su infiltracijom ideoloških činilaca u filozofisku strukturu teksta.

10 Termin je uveo R. Barthes: mi ovdje posudujemo termin, ali ne i Barthesovu teoriju.

11 Neki i retičari smatraju da su našoj suvremenosti prozi ideološki sadržaji najčešći i eksplirani upravo u tematskom domenu: usp. S. Ignjatović, *Pitanje ideologema teksta*, „Off“ br. 4/1981, Zagreb, str. 37.

12 Mi smatramo da se ideologiski diskurs nalazi i u onim estetskim sustavima koje suvremena samiologija naziva estetikama oprečnosti, odnosno jedino u tom estetskom sastavu ima smisla tražiti i razobiljevati ideologiski diskurs.

13 Usp. naš rad „Velika voda Živka Činga“ (analiza pisanja i strukture), Osijek 1981, magistrska radnja (strijeljivo).

14 Mi, kao i F. Rossi-Landi, polazimo od činjenice da je svaka argumentacija u većoj ili manjoj mjeri ideološke naravni. To, prema Rossi-Landiju, znači da se njome (argumentacijom) na više ili manje eksplicitan način vrši društveno projektiranje, ili da ona sama upućuje na neko projektiranje i može se, u krajnjoj liniji, podvesti pod takvo projektiranje. Više o tome u knjizi F. Rossi-Landija *Jezik kao rad i kao tržište*, ed. „Pečat“, „Rad“, Beograd 1981. str. 166.

15 Usp. P. Legendre, *Mahnost centralizma*, „Marksizam u svetu“ br. 1/1979, Beograd, str. 262-310.

16 P. Legendre, francuski povjesničar prava i psihoanalitičar, sravnjuje pojam teksta sa pojmom „vlasti“. Tekst institucije djeluje kao diskurs svetog-nedodirljivog-nerasparsanog mjestu vlasti. Tekst koji sa svete pozicije svežnjava i svesno vlasti ovladava subjektom (tehnike ovladavanja više su nego jednostavne: onaj iko se usudi posumnjati u istinu teksta mora priznati da su korijeni nerazumijevanja u njemu samome, i da sukob s institucijom prolaziči iz činjenica da je on, subjekt, u sukobu sa samim sobom i da mu jedino institucija može pomoći da prevlada te nemoguće stanje – sice!) – »oduzima mu riječ«, kastira ga, ne dopušta mu da govori, propisuje mu i druge zabrane, a pored svega određuje mu i načine uživanja. Na taj način ideologiski diskurs pokriva svaki tekst svodeći ga na ideju. „Oholost“ takvog „postupka“ biva još jače izazvana „neopredjeljenošću“ teksta, njegovom implicitnom redukcijom kriptologije Uma na simulantranit smislenih tokova, na te labirintiske staze koje se račvaju. I političko-ideološki i metafizički logocentrimat traže jedno: sebe u drugom i drugo kao izraz sebe. Tako se dogmatizam izraza javlja u tih oholosti metafizičkog geometrizma (K. Prohić, 1976, 47).

17 „Ali ja mislim da tendencija mora sama proizlaziti iz situacije i radnje, a da se izričito ne upozorava (isticanja moja) na to, pa pjesnik nije prisiljen dati čitaocu historijsko buduće rješenje društvenih konflikata (a upravo to Tribuson nepristupno čini – op. z.k.), koje on opisuje“. Vidi F. Engels, *Pismo Minni Kautsky*, London, 26. studenoga 1885, u: Marx-Engels, *Odarbana pisma*, „Kultura“, Zagreb 1955, str. 291, 292. Čini nam se da će ovo Engelsovo pismo i ubuduce zadavati prilično muke svim ideoložima svijeta.

18 Silepsom označavamo premeštanje i preobražaj subjekta izlaganja koji u tekstu priči treba da se prilagodi logici ideološkog diskursa.

19 O tome vidjeti kod M. Pechoux, *Govor i ideologija / ideologije*, „Marksizam u svetu“, br. 1/1979, Beograd, str. 218-249.

20 Crtirano prema tekstu N. Miščevića, Pragmatika ideologijske riječi – Bilješke o Bahtinu, „Teorija“ br. 1-2/1982, Beograd, str. 45-55.

21 Usp. članak F. Rossi-Landi: „Jezik kao rad i kao tržište“ u istoimenoj knjizi, „Pečat“, „Rad“, Beograd 1981.

22 R. Jakobson-P. Bogatirjov, *Folklor kao neročiti oblik stvaralaštva*, u zborniku „Usmena Književnost“, Zagreb 1971, priredila M. Bošković-Stulli, str. 22.

dilema postmoderne

(protiv lirike što se odbacuje posljive upotrebe)

hans – jürgen heise

Slava, kako reče Warhol, ikonograf popa, može u našu dobu biti još samo stvar što traje pet minuta. I ta izreka opet pada čovjeku na um – sada, u šestoj minuti dječevanja Amdya i njegovih prijatelja.

Postmoderna umjetnost, slikarstvo, kao i literatura zapala je u kruž. Osjetili su to ljeta 1979. godine i neki prominentni autori bitnici, poput Aliona Ginsberga i Williama Burroughsa, okupili se s polit-pjesnicima Jevgenija Jevtušenka i Frecha Riedla na nekoj vrsti Poesie-Woodstock-Pop-Festivala u Italiji. No, tu ih njihova omladinska publika, na veliko iznenadenje, nije nagradila pjeskom, već ih je izviđala, obasula pjeskom ispunjenim plastičnim vrećicama i ružnim povicima.

Tu je postmoderna lirika po prvi puta naišla na vlastite granice. Publika, koja je sistematski odgajana u smjeju nepriznavanja tradicija, i koja u naslijedu ne vidi ništa osim rotopartnice odumrlih oblika i arsenala sadržaja što vonjaju na fašizam, okrenula se protiv zvježđa pomodnoga „anti-star“ kultura držanjem i besramnim riječima, koje ne bi loše pristajale ni uz lice pripadnika kojeg njujorškog uličnog ganga.

Kada je gurulj Ginsberg, spoznau kako više ne korača na čelu, možda se prisjetio kako su on i njegovi saputnici svojedobno osvojili literarni teren time što su gurnuli u starnu Ponuda, Eliota i druge predstavnike „klasične moderne“. A sada, pošto su mlađi samouci prskocičili barjeru, fenomen literarnoga paricida se odjednom doživljava sasvim drugačije: kao nešto što se zbiva na vlasitoj koži.

Čini mi se da je dilema pred kojom se našla danačnja lirika, kobni rezultat različitih pojava i događaja. Tu je, ponajprije, raspad transcendentije, koji je pjesnike sve više i više tjerao da svoju umjetnost učine svjetovanom, čak da je materijaliziraju. Barem neko vrijeme je još priroda bila prikladna kao prostor za projiciranje transcendentirajućih želja prenošenja. Ipak, s napredovanjem znanosti i tehničke i razaranjem svijeta i okoline, te je mogućnost također nestalo. Dolazio je do sve većih redukcija i do sve napetijih kompenzacija; malo-pomalo, liricičari su se gotovo sasvim povukli u sebe. Zaposjeli su (osjećajući se nesigurnima spram svijeta, spram krojolika napolju) ono što je Rilke nazvao unutrašnjošću svijeta, no što je zapravo bilo još samo psihičko utocište, koje je već – bez trunčice svijeta u sebi – nalikovalo na duševni interijer sirealista koji su pak, umjesto vanjske prirode što je postajala sve rijedom, otkrili psihičku unutrašnjost prirodu, pa je čak i doslovce osvojili, kolonizirali: kao, tako reći, posljednji kontinent naše Zemlje koja je postala premalena, bez ikakvih pustolovina.

No, dakako, realnu su prirodu francuski srealisti mogli dočarati isto tako slabo kao i Rilike i njemački pjesnici unutrašnjosti. Literarni je prthvat, u svakom slučaju, ostao čisti duševni napor. Jedina se bitna razlika između poeta unutrašnjosti i srealista sastojala u tome što su prvi ostali s onu stranu velikoga razvoda psihoanalize (što su, dakle, bili naivni ili, još gore, što su se pokatki sami pravili naivnima), dok su se drugi spoznajno načili sasvim u visini vremena i nisu poduzimali nikakve izlete da bi nastali ispod vodomjera svoje svijesti.

Prema tome, tamo gdje bi se njemački pjesnici i nadalje pokazivali romantičnima – ili, na primjer, u ophodenju s prirodom – također »magiski« aficiranima, Francuzi su postupali retardirajući u manjoj mjeri. Nisu uzmakli do formule zazivanja, basnoslovnih brijbljaja i mitskoga, već su se pređali modernom svijetu, koji im je poslije Rimbauda i *piture metafisice* Giorgia da Chirca još uvek dopuštao privatno mitologisko tumačenje, provokantno irealna dostupanja od zastrašujuće trijeznih uzroka znanosti i uma.

U povoljnijem položaju od njemačkih pjesnika, koji su još samo *pridromagično* mogli preobraziti prirodu, ili također od francuskih poeta, koji su dosegli na polje vatre riječi što je plamsla pomalo bengalski, bili su španjolski, osobito andaluzijski liricičari, koji su se još dvadesetih godina mogli nadovezati na intaktну nacionalnu predaju, i koji su u njezinoj životnoj sferi pronašli prirodu što je doista bila prikladna za osvježenje poezije. Ipak, sve veće socijalne napetosti i istodobna pojava kozmopolitskih moda u literaturi u Španjolskoj, još prije gradanskog rata, toliko su zaoštirele situaciju da je krajolik naprsto prestao biti temom poezije. I tako će priroda – apstrahirajući usamljene slučajeve – još imati svoju ulogu u samo nekolici literatura, a i tu gotovo isključivo u prozi: u SAD, u pisacu ruralnoga Juga i u Kalifornijsca Johna Steinbecka, u Italiji, na primjer, u sicilijanskog verista Elia Vittorina I, ponajprije, u Latinskoj Americi, u kojoj je, istina, vladala bijeda i nevolja gotovo geografskih razmjera, no isto je tako bilo i velebnih krajolika što su podsjećali na prvočitni svijet.

Pošto je literatura Zapada, jedno za drugim, izgubila transcendenciju, vanjsku prirodu i naponsljetku čak i unutrašnju prirodu kao prostor za doživljavanje, projiciranje i oblikovanje, povukla se na dva posljedna bastiona: na društvo, koje je – kao snaga koja tobože uzrokuje sve – još čulo samo negativna tumačenja, kao i na – to je svakako najtjeskobnija od svih redukcija – jezik (»konkretna« poezija, tahlizam riječi, *Nouveau Roman* itd.). Zbog jake fiksacije umjetnika na socijetet, poezija se pretvorila u puki instrument kritike. Racionalnost, koja nije mogla samu sebe dijalektički sagledati niti ispitati, svaku osjećajnu i privatnu izjavu što se pokrenula u lirici

